

UPPSALA
UNIVERSITET

YTTRANDE

2021-12-16 Dnr UFV 2021/2226

Utbildningsdepartementet

Box 256
751 05 Uppsala

Besöksadress:
Dag Hammarskjölds väg 7

Handläggare:
Fredrik Andersson
Utbildningsledare

Telefon:
018-471 18 91

fredrik.andersson@uu.se

www.uu.se

Läromedelsutredningen – böckernas betydelse och elevernas tillgång till kunskap (SOU 2021:70)

1. Bakgrund och sammanfattning

Uppsala universitet har anmodats att svara på remiss av rubricerat betänkande .

En expertgrupp bestående av universitetslektor Jörgen Mattlar, Institutionen för pedagogik, didaktik och utbildningsstudier, och universitetslektor Anne Palmér, har utarbetat huvuddelen av yttrandet som överlämnas som universitetets svar på remissen. Palmér har utarbetat delarna om 3-4, medan Mattlar svarat för delarna om 5-10.

I remissvaret tillstyrks i huvudsak utredningens förslag.

2. Synpunkter på promemorians förslag

Uppsala universitet ställer sig i grunden positivt till förslagen som läggs av utredningen förefaller goda och väl motiverade samt genomlyser fältet noggrant.

Utredningen föreslår även förändringar i examensmålen för lärarutbildningarna. Dessa är i sammanhanget väl motiverade, men Uppsala universitet vill ändå återigen framhålla att regeringen bör vara försiktig med att ändra i examensmålen för lärarutbildningarna, som snarare bör gå mot en lägre grad av detaljstyrning och ett minskat antal mål.

3. Läromedlens roll i undervisningen

Förslagen i utredningen i stort välkomna eftersom tryckta läromedel, läroböcker, är eftersatta i dagens digitaliserade skola

och behöver lyftas fram särskilt. Det är också viktigt att ställa höga krav på digitala läromedel.

Läromedel bör spela en framträdande roll i undervisningen. Såväl tryckta som digitala läromedel bör bearbetas i lärarledda genomgångar, läsas självständigt av eleverna enskilt och i grupp och uppmärksammas som värdefulla sätt att presentera kunskap "som ett paket till eleverna". Ett starkt argument för att särskilt värna den tryckta läroboken är elevers idag sjunkande läsförmåga trots de höga krav på just läsförmåga och förmåga till kritisk granskning av det lästa som ställs på medborgare. Läroboken kan ge överblick och sammanhang i en verklighet som riskerar att bli uppsplittrad i små fragment av lösryckt kunskap. Den kan också ge möjlighet till individualisering så länge eleven har full tillgång till sin bok såväl i skolan som i hemmet. Den elevröst i utredningen som förklarar att det är svårt att läsa på till ett prov när allt som finns är lärarens bildspel tillsammans med elevens egna anteckningar, visar att undervisningsmaterial som ger överblick och möjlighet att lära vid olika tillfällen är nödvändiga. Med en lärobok i handen kan den elev som vill och behöver både repetera och förbereda ett avsnitt som har behandlats i undervisningen.

En överdrivet kritisk inställning till läromedel har ibland förmedlats av lärarutbildningarna, vilket kan tolkas som främst en vilja att värna mångfald i de källor som behandlas i undervisningen. Ett annat skäl kan vara en attityd bland universitetsanställda mot läromedelsförfattare, vilka har ansetts ha för begränsade kunskaper i ämnet och i didaktisk forskning. Ytterligare ett skäl kan vara en uppfattning att läromedel skulle se som en monologisk, oemotsägbar kunskapsförmedlare, vilket uppfattas som motverkande elevernas utveckling av kritiskt tänkande.

En genomtänkt användning av läromedel är dock inte något hot mot kritiskt tänkande eller mångfald i undervisningen, så länge eleverna får verktyg att läsa texter kritiskt och även tillgång till andra texter. Läroboken och de digitala läromedlen bör kompletteras av artiklar från dagspress, tidskrifter, digitala sammanhang samt skönlitteratur. Med en effektiv

kvalitetsgranskning av läromedel, liksom utredningens förslag, motverkas också risken för att läromedlen skulle bygga på ett alltför begränsat kunskapsunderlag.

Goda läromedel har också potential att stödja läraren i de tidskrävande förberedelserna av undervisningen. Läroboken ger struktur åt undervisningen, och den utgör ett omedelbart förslag till undervisningsmaterial, som läraren kan använda på ett oändligt antal sätt. Någon kan kanske tro att läromedel hämmar lärarens egen kreativitet, men ett välfungerande läromedel torde snarare frigöra tid för läraren att använda sin idérikeredom för planering av kreativa undervisningsaktiviteter.

4. Kostnadsfria läromedel för kommunal vuxenutbildning

Uppsala universitet välkomnar förslagen om att tillgång till läromedel för kommunal vuxenutbildning på grundläggande nivå ska vara gratis, särskilt som detta berör grupper med låga inkomster och stort behov av utbildning.

Däremot är utredningens förslag om att tillgång till läromedel däremot inte med automatik ska vara kostnadsfritt för den kommunala vuxenutbildningen på gymnasial nivå, problematiskt. Även om gymnasieskolan inte formellt är obligatorisk är gymnasieexamen idag praktiskt taget ett krav för tillträde till arbetsmarknaden och det ligger således i samhällets intresse att varje individ har goda förutsättningar att klara gymnasieskolan. Det är svårt att se det motiverade i varför den kommunala vuxenutbildningen på gymnasial nivå som enda skolform ska vara undantaget från principen om kostnadsfritt tillgång till läromedel, särskilt om huvudargumentet är att det är kostsamt (sid 359).

5. Läromedlen och den progressiva pedagogiken

Behovet av utredningen och de sammantagna förslagen vittnar om den pendelrörelse som på ett övergripande plan gäller skolans styrning och där polariteten står mellan central, statlig regelstyrning och decentraliserad målstyrning. Utredningen

speglar med sina förslag att decentraliseringen nått pendelrörelsens ytterlighetsposition och vänder tillbaka mot ökad central styrning av skolans och undervisningens form och innehåll efter decennier av decentralisering vars negativa konsekvenser lett till ökad ojämlikhet och ökade kvalitetsskillnader i den svenska skolan.

Vad gäller läromedelsfrågan har den traditionella läroboken ofta setts ned på av företrädare för progressiv pedagogik, vilket utredningen också belyser. Läroboken representerar i den synen en, relativt sett, statisk kunskapssyn och förknippas med förmedlingspedagogiken som undervisningsform. De progressiva krafterna har de facto varit och är fortfarande dominerande inom utbildningsfältet. Det är mot denna bakgrund en närmast hegemonisk 'anti textbook ethos' vuxit fram och förmedlats genom lärarutbildningarna. Enligt det progressiva perspektivet på undervisning och lärande förutsätts läraren tillsammans med eleverna skapa sitt undervisningsinnehåll som inte låter sig definieras och avgränsas till en lärobok. Det är det perspektivet i lärarutbildningarna som lett till att läromedelskunskap endast blygsamt funnits representerat i de svenska lärarutbildningarna under de senaste decennierna. Det är mot denna, i forskning grundade, förståelse utredningens förslag bör beaktas.

6. Läromedelsdefinition och termen lärobok i skollagen

Utredningen klargör att läromedelsbegreppet under de senaste decennierna blivit något nebulöst och att lärare använder en mångfald kategorier av läromedel, med olika kvalitet och objektivitetsgrad i sin undervisning, utöver förlagsproducerade läromedel. Utredningen ser ett problem med att läromedelsbegreppet inte är definierat och att termen lärobok inte används i skollagen. En definition av läromedel och användandet av termen lärobok i skollagen beskrivs i utredningen ge bättre förutsättningar att skapa ett kunskapsunderlag angående tillgång till kvalificerade läromedel i skolan. Kunskapsunderlaget behövs i förlängningen för att skapa högre grad av likvärdighet och i förlängningen ge elever

tillgång till ändamålsenliga läroböcker och läromedel. Den traditionella tryckta läroboken tillskrivs även ett särskilt värde för elevernas lärande.

Utredningens förslag om en definition av begreppet läromedel i skollagen, men även att läroboken specifikt omnämns i lagtexten, är relevanta och välgrundade. Huvudargumenten för ett tillägg i skollagen är att det skulle skapa bättre statistiska förutsättningar för att skapa ett kunskapsunderlag vad gäller läromedelstillgången på nationell nivå. Den här kunskapen skulle i förlängningen kunna bidra till en högre likvärdighet i tillgång till adekvata läromedel för elever på nationell basis. En tydlig definition av läromedel och den statistik som därigenom kunde möjliggöras skulle även generera relevant underlag för läromedelsforskningen.

En invändning mot utredningens förslag till mer specifik definition av läromedel är att endast de läromedel inom ett ämne som omfattar det specifika ämnets samtliga centrala innehåll definieras som läromedel. Det här innebär att publikationer som av läromedelsforskningen definieras som primära pedagogiska texter (alltså producerade för undervisning) och didaktiska läromedel (avsedda för undervisning i jämförelse med kontextuella läromedel) men som inte omfattar kursens/ämnets totala centrala innehåll inte definieras som läromedel. Denna till råddande (och föränderliga) styrdokument starkt knutna definition av läromedel är inte helt oproblematiske. Vid förändringar av det centrala innehållet i ett ämne upphör läromedel att vara läromedel. Definitionen blir på så vis ett dilemma eftersom läromedelsbegreppet samtidigt är väletablerat i utbildnings-fältet bland lärare och forskare, men då inte med den snävare definition som utredningen förslår. Vi kommer, under förutsättning att utredningens definition kommer att gälla, att ha läromedels-forskning/forskare, läromedelsförfattare och läromedelsanalys i uppsatser som strikt taget inte behandlar läromedel i enlighet med den nya definitionen. Eventuellt kunde ett prefix (såsom i det tidigare basläromedel) eller motsvarande precision användas för att definiera den typ av läromedel som utredningen avser.

Dessa reservationer till trots är en definition av läromedel helt nödvändig i enlighet med utredningens sammantagna argumentation. Författningsförslagen som utredningen presenterar i detta avseende är så vitt det går att bedöma relevanta.

7. Val och användning av läromedel – läroplanstillägg

Utredningen utgår ifrån att lärarna är de som har bäst kompetens att välja läromedel för sin undervisning. I betänkandet föreslås att rektorer, i läroplanen, tillskrivs ha ett ansvar för att ge lärare goda förutsättningar att välja läromedel. Rektorn ska ansvara för att det ges utrymme i tjänsten att förbereda dessa läromedelsval och att träffas i relevanta grupper för att diskutera läromedelsval. Rektorerna ska enligt utredningsförslaget möjliggöra kompetensutveckling av lärare vad gäller läromedelsutvärdering. Valet av läromedel ska utgå ifrån lärarnas prioriteringar enligt utredningens förslag och inte från rektorers och huvudmäns prioriteringar, vilket utredningen visar att varit rådande. Utredningen lyfter även fram ett behov av en förstärkning av lärarnas kompetens att använda och arbeta med läromedel. Dessutom föreslås läroplanstillägg som avser specifikt att lärare ska organisera arbetet med läromedel så att det gynnar elevernas kunskapsutveckling.

Utredningens förslag att i läroplaner lägga till formuleringar som ökar lärarnas makt över läromedelsvalen samtidigt som rektorers och huvudmäns ansvar för att skapa förutsättningar för lärare att göra kvalificerade val stärks är önskvärda. Motivet är att lärarna har den adekvata ämnesdidaktiska kompetensen för uppgiften samtidigt som utredningsförslaget stärker lärarnas autonomi och därmed även lärarprofessionen. Detta gynnar elevernas lärande och skolans kvalitet på ett övergripande plan. Författningsförslagen som utredningen presenterar i detta avseende är så vett det går att bedöma relevanta.

8. Läromedelsnämnd med ansvar för kvalitetskriterier

Utredningen föreslår ett (åter)inrättande av en statlig läromedelsnämnd vid Skolverket. Den ska ha Skolverkets generaldirektör som ordförande och ledamöter som representerar verksamma lärare, läromedelsförlagen och representanter för läromedelsforskningen samt eventuellt representanter för elevorganisationerna. Nämnden ska vara ett rådgivande organ som samlar och sprider information och bidrar till att likvärdigheten vad gäller tillgång till kvalitetsgranskade läromedel säkras. Den ska också ta fram de kvalitetskriterier som läromedel ska granskas utifrån i den granskningsprocess läromedlen ska underställas före publicering. Det handlar dock enligt utredningen inte om att återinföra statlig förhandsgranskning av läromedel utan om att kvalitetskriterierna kan användas av läromedelsförläggarna samt av lärare i val av läromedel. Dessa kvalitetskriterier kommer enligt utredningen att ligga till grund för Skolinspektionens tillsyn. Brister i elevers tillgång till adekvata läromedel kan identifieras med kvalitetskriterierna som utgångspunkt.

Utredningens förslag att inrätta en läromedelsnämnd i Skolverket och med de uppdrag utredningen formulerar förefaller således vara en adekvat åtgärd för att skapa ökad kunskap om läromedel i den svenska skolan.

9. Lärarutbildningarna

Utredningen föreslår att examensbeskrivningen för yrkeslärarexamen, grundlärarexamen och ämneslärarexamen ska få ett tillägg vad gäller läromedelsfrågan. I examensordningen föreslås ett examensmål som ställer krav på lärarens förmåga att värdera och använda läroböcker, digitala läromedel och andra undervisningsmaterial i undervisningen.

Mot bakgrund av befintlig forskning om läroböckernas och förlagsproducerade läromedels positiva effekt på elevernas kunskapsutveckling är utredningens förslag rimligt. I vilka delar av utbildningen det aktuella examensmålet ska examineras är inte entydigt formulerat men att de ämnesdidaktiska delarna i

lärarutbildningarna är relevanta är uppenbart eftersom läromedel per se gäller specifika ämnen.

10. Forskning och innovation

Utredningen visar på ett behov av att öka kunskapen om läromedelsanvändning och kunskaper om läromedlens effekter på elevernas kunskapsutveckling. Därför vore det önskvärt med att de reformer utredningen föreslår åtföljs av särskilda forskningssatsningar på området, exempelvis från Skolforskningsmyndigheten och/eller genom Vetenskapsrådet.